

1657 ve 1698 Yılları Arasında Kadı Sicilleri'ne Göre Ruşçuk'ta Köleler ve Cariyeler

*Slaves and Female Slaves at Ruse according to Court Register between
1657-1698*

Duygu TANIDI*

ÖZET

Kölelik, Antik dönemden başlayıp 19. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüş bir kurumdur. İslam hukuku köleliği kaldırmamışsa da, ona daha insancıl bir içerik kazandırmıştır. İslam hukukunu hukuk sistemi olarak kabul etmiş Osmanlı İmparatorluğu'nda da kölelik, bu insancıl özellik çerçevesinde yaşamıştır. Diğer taraftan, köle azadı, devlet tarafından sürekli teşvik edilmiş ve halk buna özendirilmiştir.

Köleler, cinsiyet ve etnik köken bakımından çeşitlilik göstermekteydi. Kölelerin, Osmanlı İmparatorluğu'nda daha çok ev işlerinde kullanılmakla beraber daha nadir olarak tarlada da çalıştırıldıkları bilinmektedir. Rusçuk kadı sicillerinden yola çıkılarak yapılan bu çalışma Osmanlı İmparatorluğu'nda belirtilen tarihlerde, yaşamış kölelerin özellikleri ve durumları üzerinedir.

ANAHTAR KELİMELELER

Ruşçuk, Kadı Sicili, köle, cariye, köle sahibi

ABSTRACT

Slavery is an institutions that began from Ancient times and lived to the 19th century. Islamic law didn't abolish it, but gave a more humanitairan aspect to it. Slavery in Ottoman Empire, which accepted system of Islamic law for its own law system, lived in the frame of this humanitarian view. On the other hand, letting out a slave encouraged by state nad public supported for it permanently.

Slaves indicated diversity by means of ethnic origins and gender. It is known that slaves used for domestic works more nevertheless they were worked for agricultural purposes rarely. This study made from the court register of Ruse which is on slaves in the indicate period in the Ottoman Empire with their situations and features.

KEY WORDS

Ruse, Court Register, slave, female slave, slave owner

* Arş. Gör., Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dtanidi@ogu.edu.tr

“Tezgâhlar çatırdıyor, mekik uçuyor,
Onlar dokuyor, gece gündüz...”
Heinrich Heine
Silezyalı Dokumacılar

Giriş

İnsanlık tarihinin etik anlamda karanlık noktalarından biri olup yine biz insanlar tarafından düşünülüp uygulanmış bir kurum olan kölelik sisteminden bir kesit bu makalenin konusunu teşkil etmektedir. Ucuz emeğe olan ihtiyaç ve savaşlar kaynaklı kölelik 19. yüzyılda ortadan kaldırılincaya kadar doğu ve batı toplumlarında yer etmiştir.

Bu çalışmada başlangıcından itibaren köleliğin tarihine değinildikten sonra Osmanlı Devleti’nde kölelik ve köleler genel hatları ile verilecektir. Daha sonra Rusçuk şehrinde bulunan kölelerin milliyetleri, eşkâlleri, dinleri ve buldukları mahalle dâhil olarak tablolar yardımı ve desteğiyle incelenecektir.

Araştırma, Rusçuk kadı sicillerinin¹ bir kısmının köleler ile ilgili hükümlerinin değerlendirilmesi ile oluşmuştur. Bu belgeler ışığında konunun ana hatları ile ilgili bir fikir edinilebilir. Bu belgelerin bulunduğu dönemler aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Defter No	Köle Hükümlerinin Bulunduğu Dönem ²
R-1 (1067-1068)	29 Zilhicce 1067/ 8 Ekim 1657 ³
R-2 (1109-1110)	Zilkade 1109-Rebiülahır 1111/ Mayıs 1698-Ekim 1699
R-3 (1093-1110)	Şevval 1093-Cumade’l-ula 1097/Ekim 1682-Nisan 1686
R-4 (1106-1109)	Şevval 1106-Ramazan 1109/Haziran 1695-Mart 1698

Tablo 1: İncelenen Rusçuk Kadı Sicilleri ve kölelerle ilgili hükümlerin ait oldukları tarihler

¹ Rusçuk’a ait siciller Bulgaristan Milli Kütüphanesi (NBKM) Oryantal Bölümü’nde bulunmaktadır.

² En erken ve en geç zamanlı hükümlerin tarihleri verilmiştir.

³ Köle ile ilgili hüküm sayısı sadece bir olup bahsi geçen hükmün tarihi verilmiştir.

1. Köleliğin Kısa Tarihi

Bugünün dünyası için yabancı olmakla birlikte tarihî bir gerçek olan kölelik kurumu insanlık tarihi kadar eskidir. Köleliğin eserleri her devir ve millette bulunmaktadır. Eski Yunan medeniyetinden doğmuş ve dünya düşünce tarihini derinden etkilemiş Aristo'nun, "mekik kendiliğinden havada uçup dokuma işini yapmadıkça, ustanın kalfaya, efendinin köleye ihtiyacı olacaktır" sözü ortak tarihi tecrübe ile doğrulanmıştır. Köle, hürriyetine sahip olmayan, başkasının hükmü ve tasarrufu altında yaşayan ve para ile alınıp-satılan kimse için kullanılan terimdir (Pakalın 1993: 300). Bu insanlar savaşlarda esir edilir veya başka bir suretle ele geçirilip satılırlardı. Türkçede köle anlamında *kul*, *bende*, *halayık*, *esir* ve kadın köle için de *cariye*⁴, *odalık* tabirleri kullanılmıştır (Aydın ve Hamidullah 1988: 237). Köleler, kendilerini sahiplerine adadıkları takdirde hayatta kalabilmekteydi. Kendilerinden beklenen şey başta itaatkâr olmak ve ardından çalışkan olmak ile verilen görevleri yerine getirebilmeleriydi. Çoğunun adını bilmesek de bu insanlar sayesinde Antik şehir devletleri, Rönesans dünyası, Doğu devletleri ve Modern dünya ile kapitalizm kurulabilmiştir. Çünkü tanınmış devletlerin gelişmesine olanak sağlayan, onların başarılarındaki en önemli pay köleleridir (Legenne 1993: 8-9).

Kölelik konusuna bilinen ilk metin Mezopotamya'da bulunan bir kitabedir ve kaçan bir kölenin hikâyesini anlatmaktadır. Tarih boyunca görülecek olan bu durumun ilk belgesinde kölelerin köleliğe karşı mücadeleleri; köle sahiplerinin ise köleler üzerindeki tasarruf hakları üzerinde durmaktadırlar (Zilfi 1999: 474). Eski Mısır ve Yakındoğu, Eski Yunan ve Roma, İran, Çin vs. ülkelerde de kölelik yaygındı. Atina'da tarımın yanında, hatta tarımdan daha çok, sanayi ve iş işgücüne gereksinim duyulmaktaydı. En ufak çaplı bir zanaatçının bile birkaç kölesi vardı (Legenne 1993: 27). Genel olarak Eskiçağ toplumlarında kölelik, ekonominin temel yapı taşlarından biriydi. O zamandaki toplumların iktisadî hayatı için vazgeçilmez bir unsurdur ve bu durum daha sonraki çağlarda da devam etmiştir. Çünkü sanayide makine yerine köle yani insan kullanılmıştır. <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/hukukmeczua/article/view/9263/8608>. Zaten kölelik kurumu her şeyden önce kuvvet gerektiren işler yüzünden ortaya çıkmıştır. Madenlerde çalışmak, tarımsal işler ve gemilerde uzun süren yolculuklarda forsalık yapmak gibi en sıkıcı ve en yıpratıcı işler kölelere bırakılmıştır.

⁴ "Cariye" hakkında daha geniş bilgi için bk. Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993, s. 259-261.

Roma İmparatorluğu'nda ise fetihlerin sürdüğü ilk zamanlarda kölelerin durumu oldukça iyiydi. Köle, ailenin ferdi sayılır, kendilerine aynı baba hâkimiyeti (patria potestas) altında bulunan hür insanlardan çok farklı davranılmazdı. Fakat fetihlerden sonra, özellikle Roma şehri kölelerle dolunca, dinleri, dilleri ve gelenekleri Romalılardan farklı olan bu insanlara soğuk davranılmaya başlandı. Kölelerin bir kısmı tarlada çalıştırılıyor ve kaçmasın diye de ayaklarına kalın ve ağır zincirler vuruluyordu (Fendoğlu 1996: 47).

Cahiliye dönemi Arap yarımadası ve Mekke'de de kölelik yaygındı. Köleler, hürlerle arası kesin çizgilerle ayrılmış alt bir sosyal sınıf oluşturuyordu. Efendi kölesini başkalarından gelecek saldırı ve tehlikelere karşı korusa da mülkiyet hakkı kendisinin idi (Aydın ve Hamidullah 1988: 238). Himyeri hükümdarlarından (Zülkela') Ebu Bekir'in huzuruna geldiği zaman kendi aşiretindeki adamlardan başka bin tane de kölesi bulunuyordu. Kureyş halkı ise köle ticareti yaparlardı. Biri pazardan köle satın alınca boynuna bir ip takarak, adeta bir hayvanmış gibi, evine götürürdü. Araplarda köle satın alarak birbirine hediye etmek adettendi. Kölenin cezası, hür bir kişinin cezasının yarısıydı. Köleler savaşlarda kullanılır fakat ganimet almazlardı. Çünkü onların ganimeti efendilerine aitti (Pakalın 1993: 301).

En yaygın tek Tanrılı dinleri incelendiğinde zaman ise hiçbirinin köleliği kaldırma girişiminde bulunmadığı görülmektedir. Yahudilikte Rab intikamcı, din ise milliyetçidir. Diğer milletler ise Yahudilerin kölesidirler. Çünkü Rab, Yahudileri diğer ırklardan üstün yaratmıştır; onlar "seçilmiş millet"tir. Bu yüzden savaşlarda acımasızdırlar ve eğer düşman yenilmişse; kadınları ve çocukları köle edinilir. Tevrat'ta köle azat edilmesi ile ilgili hüküm bulunmamakta, bunun aksine köle edinilmesi söylenmektedir. Ayrıca bir Yahudi'nin bir başka Yahudi'yi köle etmesi de mümkündür (Fendoğlu 1996: 72-73).

Hıristiyanlıkta da köleliğe karşı itiraz yoktur. Hıristiyanlık köleliği Roma İmparatorluğunun kurumlarından biri olarak bulmuş ve onu devam ettirmiştir (Pakalın 1993: 301). İncil'de kölelerin azat edilmesine dair her hangi bir hüküm bulunmamaktadır. Katolik kilisesi ve diğer kiliseler köleliği kabul etmişler ve Hıristiyanların kendi dindaşlarını köle edinmesinde bir sakınca görmemişlerdir. Hatta Saint Thomas d'Aquino'ya göre kölelik Hz. Âdem'in ilk günahının kaçınılmaz bir sonucu olarak meydana gelmiştir. Fakat Hıristiyanlığın zamanla Avrupa'da köle sahiplerinin kölelere yumuşak davranılmasını sağladığı bir gerçektir. Bu etki ise Amerika'da görülmemektedir (Aydın ve Hamidullah 1988: 237). Hıristiyan din büyükleri köleliğin bazı yararlarının da olduğunu düşün-

yorlardı. Onlara göre kölelik, hırsızlık ve dilencilik önüne geçebilecek bir et-kide bulunmaktaydı (Pakalın 1993: 301).

İslam dini ise köle kaynağını yalnız savaş esirleri –doğum dışında- ile sınırlandırmış, başka köle kaynaklarına izin vermemiştir. Bununla beraber Allah rızasına kavuşmak isteyen Müslümanlar için köle azat etmek teşvik edilmiştir. Ayrıca adam öldürmek (katl) kefaleti, yemin kefareti, zıhar kefaleti, kasten oruç bozmanın kefaleti, devletin kefaleti (güvencesi) olarak köle azadı gibi birçok yollarla köle azat etme yolu açılmıştır (Fendoğlu 1996: 200-207).

İslam dini, Hıristiyanlık ve Yahudilikten farklı olarak, Müslümanların köle yapılmasını yasaklamıştır. Müslüman olamayan veya Müslüman bir devletin vatandaşı olmayan bir kimse, savaş esareti veya korsanlık sonucu köle yapılabiliyordu.

<http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/hukukmeczua/article/view/9263/8608>. Fakat bu durumun bir istisnası Osmanlı tarihinde görülmektedir. Bunlar Acem kökenli kölelerdir. Acemler, ilk olarak Müslüman oldukları için asla köleleştirilmezlerdi.

Osmanlılar, İranlı Şii Müslüman olarak kabul edilmedikleri için bu kişileri de köle olarak kabul etmişlerdir (Faroqhi 2008: 183).⁵ Ayrıca köle, İslam dünyasında “*konusan mal*” anlamına gelen “*mal-ı natik*” olarak geçiyordu. Bu durum kölenin bir eşya olarak görülmesi sonucunu doğurur. Bununla beraber Allah’a ibadet konusunda zekât ve sadaka vermek dışında tam ehliyetlidirler.

İslam’ın doğum yeri olan Arap yarımadasındaki kölelerin büyük çoğunluğunu Afrikalı siyahiler oluşturmaktaydı. Hz. Peygamber’in müezzini Bilal Habeşî bu kişiler arasındaydı. Bununla birlikte, bu yarımadaya siyahî kölelerin dışında diğer ülkelerden getirilmiş kölelere de rastlanmaktaydı. Ünlü Selman-ı Farişî adından da anlaşılacağı gibi İranlıydı ve Rum ve Arap kökenli olan kölelere de rastlamak mümkündü (Aydın ve Hamidullah 1988: 238).

İslam dünyasında diğerlerinde görülmeyen kölelik biçimleri oluşmuştur. Hem din, hem devlet işleriyle uğraşan halifelerin hizmetindeki bir köle, azat edildikten sonra oldukça yüksek mevkilere çıkabilmiştir. Böylece köle-asker, yalnızca İslam dünyasında askerlik kurumunun en üst düzeyini oluşturmuştur (Şen 2007: 7). Kamu yararı gözetildiği için İslamiyet tarafından kaldırılmayan kölelik -daha önce belirtildiği gibi- İslamiyet tarafından sadece savaş ve doğuma indirgenmiştir.

⁵ İncelenen sicilde de Acem kökenli kölelere rastlanması bu durumu doğrulamaktadır.

2. Osmanlı Devleti'nde Kölelik

Osmanlı Devleti'nde de her türlü üretim faaliyeti, sanayi öncesi devletlerin hepsinde olduğu gibi insan gücüne dayanmaktaydı. Bununla birlikte, bir İslam Devleti olan Osmanlı İmparatorluğu'nda köleler iyi durumdaydılar ve bunu imparatorluğu ziyaret etmiş batılı seyyahlar da doğrulamaktadırlar. Osmanlı tarihi için önemli seyyah ve batılı bir gözlemci olan Lady Montagu kölelerin Osmanlılar tarafından hoş tutulduğunu, hatta ailenin bir parçası sayıldıklarını dile getirmektedir (Montagu tarihsiz: 128). Osmanlı Devleti'nde yaşayan köle sahiplerinin, kölelerine karşı duydukları hoş görü ve onları ev halkından biri gibi görme tutumu, kendilerinin İslam dininin gereklerini yerine getirmek konusundaki hassasiyetlerinden ileri gelmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren yapılan savaşlarda ele geçirilen esirlerin bir kısmı orduda kullanılmış, bir kısmı da ordunun peşi sıra hareket eden tüccarlar tarafından getirilerek Anadolu'daki köle pazarlarında satılmıştır (Sahillioğlu 1979: 68-69). Söylenebilir ki; savaş durumunda olunan uluslarda mensup köle sayısı savaşın devam ettiği senelerde artmaktadır (Sahillioğlu 1979: 87). Ayrıca zamanla savaşlar eskisi gibi başarılı olamayınca köle akışı zayıflamış ve köle fiyatlarının artmasına sebep olmuştur. Kaçak kölelerin takibi de giderek zorlaşınca köle emeğine olan arz-talep dengesi bozulmuştur (Şen 2007: 14). Alınan bu kölelerse, imparatorluğun klasik çağında ve bundan sonraki dönemlerde en fazla ev hizmetlerinde kullanılmıştır. Köleye ihtiyaç duyulan diğer alanlar ise tarım ve sanayideki iş gücünü karşılamak içindir (Şen 2007: 10). Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde, kölelerin tarım üretiminde kitlesel olarak kullanılması söz konusu değildir. Çünkü bu topraklarda köle yığınlarıyla işletilen tarım alanlarına rastlanmamaktadır. Bunun istisnası denilebilecek durum ise, İstanbul haslar kazasında Sultanın kölelerinin zirai faaliyetlerde çalışmalarıdır (Sak 1987: 10). Bunların dışındaki köleler ise, çiftçi aileleri halinde toprağa yerleştirilen vakıf köleleridir. Bu kişiler kölelik statüsünden yüzyıllar boyu kurtulamıyorlar; vakıf dışı ortamlarda ise, genellikle reaya kitlesi içinde kayna-yıp gidiyorlardı (İnalçık 2000: 341).

Önceleri düzensiz ve dağınık bir şekilde Edirne, Bursa'da devam eden esir ticareti İstanbul'un alınması ile düzene girmiştir (Şen 2007: 65). Böylelikle, Osmanlı Devleti'ndeki köle ticaretinin en önemli merkezleri başta İstanbul olmak üzere Bağdat, Şam, Erzurum, Konya, Afrika'da Kahire, Avrupa'da Belgrat ve Sofya olmuştur (Engin 1988: 247). Esir pazarları ise Kefe ve Kefe'ye bağlı Azak, Kerç, Taman ve Kopa limanları idi ve buralarda Tatarların Rus ve Polonya topraklarına yaptıkları akınlarda alınan esirler satılmaktaydı (İnalçık 2003: 137). Kırım hanları ise, XVII. yüzyıl sonlarına kadar Çerkes beylerinden vergi karşı-

lığı her yıl köle alıp bunları İstanbul'a sevk ederlerdi. Bu ticaretten alınan vergiler, Osmanlı hazinesinin Kırım limanından sağladığı en önemli geliri oluşturmaktadır (İnalçık 2000: 339). Ayrıca XVI-XVII. yüzyıllarda yapılan akınlar ve fetihler sonucunda Orta Avrupa ve Lehistan'dan İstanbul'a bol miktarda esir gelmiştir (Engin 1988: 247).

Kölelerin alınıp satılma işlemi köle pazarlarında gerçekleştiriliyordu. Meslekleri esir alıp-satmak olan kişiler ise "esirci" adını almaktaydı (Sak 1987: 10). Osmanlılarda köle alım-satımı bazı kurallar dâhilinde olmakta idi. Bu işi düzenleyenler arasında "esirciler kethüdası" ve "esirciler şeyhi" gibi şahsiyetler bulunmaktaydı. Esir pazarında köle alıp-satanlardan devlet adına bir miktar vergi alan ve bu işin kanuna uygun olarak yapılıp yapılmadığını kontrol eden kişi ise "esirci emini" adını almakta idi. Bu vergilere ise "nafaka" ve "tellaliye" denmekteydi (Şen 2007: 55). Osmanlılarda köle sahibi olmak sadece Müslümanlara has bir ayrıcalık değildi. Müslüman olmayanlar, Osmanlı veya yabancı bir devletin uyruğu olsunlar, köle edinebiliyorlardı. Osmanlılar sadece Müslüman köle kullanıyorlardı. Müslüman kölelerini veya sonradan Müslüman olanları azat etmek veya satmak zorunda kaldıkları olmuştur (Sahillioğlu 1979: 104).

Osmanlı Devleti'nde köle ticareti Sultan Abdülmecit'in emriyle, H. 1263/ M. 1847 tarihinde resmen yasaklanmış ve köle pazarları kaldırılmıştır. Buna rağmen köle alım-satımı 1908 yılına kadar devam etmiştir (Sak 1987: 13).

3. Rusçuk Kazası'nda Kölelerin Durumu

Dört adet defterin incelenmesi ile oluşan bu çalışmada, hükümlerin çeşitliliği ve zenginliği göze çarpmaktadır. Sicillerin çok yönlü olması ve halkı ilgilendiren her türlü sorun ve hukuki durumların hükümlerde yer edinmesi bu durumu sağlayan başlıca faktördür.

3.a. Azat Davaları

Osmanlı Devleti'nin günümüze bıraktığı vesikalardan olan incelenen kadı sicillerindeki kölelerle ilgili hükümlerde en çok karşılaşılan hüküm çeşidi azat hüccetleridir. Fakat tespit edilemeyen nokta, hükümlerde tekil olarak bu azat durumlarının hangi sebeple olduğudur. Bir günah kefareti için mi ya da sevap kazanmak için mi köle azat edildiği hükümlerde yazmamaktadır. Tek bilinen, ölenin köle veya cariyesinin azat edileceği yani ölümle gelen azatlıktır. Bunlarla beraber şu da söylenebilir ki; Osmanlı ülkesinde yaşayan zenginler için köle azat etmek hususunda İslamiyet en büyük motivasyon unsuru olmuştur.⁶ Özel-

⁶ Osmanlı Devleti'nde zenginlerin köle sahibi olabildiği bilgisine Osmanlı ülkesindeki gayrimenkul fiyatları karşılaştırıldığında ulaşılabilir. Kölelerin satış fiyatı normal olarak 1.500 ile 5.000

likle XV. ve XVI. ve bir ölçüde de XVII. yüzyıllarına ait kadı sicillerinde on binlerce azat kaydına rastlanmaktadır (Uzun 1998: 49). Bu kayıtların küçük bir örneği olan Rusçuk sicillerinde, azat olacak köle ve cariyelerin isimleri, baba adları, genelde milliyetleri, sahiplerinin isimleri ve oturduğu mahalle –tabloda gösterilmiştir-, kendi fiziksel özellikleri belirtilmektedir.

İncelenen sicillerde en çok karşılaşılan azat çeşidi, karşılıksız azattır.⁷ Toplamda yirmi adet hükümde karşılaşılan bu çeşidi, köle sahibinin kölesinden hiçbir şey beklemeden, sadece Allah rızasını kazanmak için azat etmesi şeklinde gerçekleşmekteydi. Azat edilen bu kölelere azat edildiklerine dair “itk-name” denilen bir belge verilmekteydi. Genellikle köleler, bu belgeyi bir nüsha yapıp boyunlarına takarlardı (Sak 1989: 181). Bu durumu, onların özgürlüklerini meşrulaştırma ve ispatlama çabası şeklinde değerlendirilebilir. Aslında, karşılıksız azat, köle sahibinin “sen hürsün” demesi ile başlayan bir süreçti. Köle sahibinin kadı huzurunda bunu söylemesine gerek yoktu. Fakat yasal güvence genelde tercih edilen bir durumdu. Örneğin, azatlı yer değiştirmek veya başka bir yere yolculuk yapmak ihtiyacı duyarsa bunu tescil ettirmesi gerekiyordu.

Rusçuk'ta bulunan mahallelerden biri olan Cami-i Atik Mahallesi'nde oturan ve sicildeki adının önüne gelen “umdetü'l-eşbah” ifadesinden anlaşıldığına göre önemli bir mevkiye olan Arslan Ağa, kölesi Rus asıllı Abdullah oğlu İvaz'ı, Allah rızası için azat etmektedir. Mahkeme huzurunda karşılıksız azadın gerçekleştiğini şu ifadeden anlıyoruz: “*mevsûfe-i mezkûr İvaz hasbeten lillahi'l-azîm ve taleben li merzaten rabbihi'l-mevlâ cem'i mâlımdan tahrîr ve itâk ve rıkkıyesin rabta-yı rıkkdan ilhâk idüüb ba'de'l-yeom mevsûfe-i mezkûr sâîr ahrâr-ı asliye gibi hürr olub üzzerinde sâbit ve zâhir olan hakk-ı veladan gayrı hakkım kalmadı...*”⁸

Devletin ekonomik düzenini ve gelişmesini olumsuz anlamda etkilese de gelenekçi bir toplum olan Osmanlı Devleti'nde köle azadı, dinî kurumlar tarafından da teşvik edilmekte ve her dönem -dalgalanmalarla beraber- köle azat

akçe arasında değişiyordu. Fakat kaçkın olması gibi vb. istisnai durumlarda 1.000 akçenin altına düşüyor ya da tam tersi olarak cariyelerden şarkıcı ve rakkaseler (dansçı) 10.000 akçeye kadar fiyatlar değişebiliyordu. Zaten incelenen dönemde Osmanlı Devleti'nde konut ve işyeri gibi taşınmaz mülk fiyatları da çoğunlukla 1.000 ila 2.000 akçe arasında değişiyordu. bk. Halil Sahillioğlu, s. 110-121.

⁷ 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılda, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir bölge olan Konya için de aynı durum müşahade edilmektedir. Bkz. İzzet Sak, “Konya'da Köleler (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl)”, Osmanlı Araştırmaları, IX, s. 159-197.

⁸ Ayrıca, Arslan Ağa'nın İvaz adlı kölesinden başka, Rus asıllı Müslüman olmuş Mehmet adlı bir kölesi daha vardır ve Mehmet'i de aynı gün İvaz gibi karşılıksız azat yoluyla, kadı huzurunda azat etmiştir.

edilmekteydi. Bir genelleme ile söylemek gerekirse; Osmanlı halkı dinin emirlerini uygulamada son derece titizdir ve dinî mevzularda –yansımaları günümüze kadar uzanan- bir hassasiyeti vardır. İncelenen sicildeki bir belgede, İslam Peygamberi'nin ve kitabının kölelere iyi davranmak tavsiyesine uyan bir Osmanlı reayası geçmektedir. Bu belgede reayadan biri kölesi için belli bir miktar parasını ve birkaç parça eşyasını kölesine hibe etmektedir. Bu durum genelden bir kesit olarak telakki edilebilir. Zira Konya bölgesinde de ve daha birçok yerde benzer durumlar söz konusudur.⁹

Söz konusu belge, H. 10 Cumade'l-ula 1097/ M. 4 Nisan 1686 tarihli olup Kara Mustafa Mahallesi'nden Mehmet oğlu Hacı Osman'ın iki cariyesi ile ilgili kadıya başvurduğunu gösteren hükümdür. Bu cariyelerden biri, Hihok adındadır ve Rus asıllıdır ve sonradan Müslüman olmuştur. Şu ifade ile Hihok'a para hibe ettiği anlaşılmaktadır:

"... Hihok malımdan elli esedî gurusu hibe-i sahiha-yı şer'iyeye ile hibe ve temlik ve tesellüm idüb...."

Hacı Osman'ın diğer cariyesi Acem asıllı Emine'dir ve kendisi için hibe edilen şeyler Hihok'a hibe edilenlere göre daha çeşitlidir:

"...mezbur Emine'ye 50 gurus ve bir beledi yorgan ve bir beledî yasdık hibe-i sahiha-yı şer'iyeye ile hibe ve temlik ve teslîm idüb...."

Köle sahiplerinin bu hassasiyeti, kölelerinin hür olduktan sonra yaşayacakları geçiş dönemindeki zorlukları daha kolay aşmaları adına olabilir. Çünkü bu süreçte kölelerin hayatta kalmaları ve geçimlerini temin etmek için iş bulmaları, yeni bir hayat kurmaları gerekmektedir. Bu da onlar için son derece meşakkatliydi. Bundan dolayı kölesini evlendirenler veya onlara ekip biçilecek tarlalar ve bağlar verenler de vardı (Sak 1989: 182-183).

Köle azat etmenin bir de ekonomik boyutu vardır. Köle sahibi olmak külfetli bir iştir. Çünkü İslam dininin emirlerine göre, sahip olunan kölenin beslenmesi, barınması, hastalandığında bakılması gerekmektedir. Bu durum da tabir-i caizse, en az fazladan bir boğazın geçimini sağlamak demektir. Fakat hayatta bazen işler beklendiği gibi gitmemekte, istenmeyen durumlarla karşılaşılacaktır. Ekonomik anlamda bir zorluk ya da sıkıntı dâhilinde köle azadının olabileceği akla yatkın görünmektedir.

Diğer bir azat yöntemi de tedbir ile gelen azatlık olup efendinin kendi ölümünü kölesinin azadına şart koşması durumudur. Bu köleye "müdebber köle", bu işleme "tedbir" denmektedir (Aydın-Hamidullah 1988: 243). İncelenen Rus-

⁹ M. 1661 tarihli Konya'daki bir hükümde Rus asıllı kölesine, sahibi Kerime adlı kadın, sahandan yorgana birçok şey hibe etmiştir. bk. Sak, *agm.*, s. 183.

çuk sicillerinde iki adet tedbir ile hürlüğüne sahip olan köle ile ilgili hüküm bulunmaktadır. Bunlardan biri H. 23 Safer 1097/ M. 19 Ocak 1686 tarihlidir. Bu hükümde köle sahibinin ikamet ettiği mahalle verilmemiş; “Rusçuk sakini” demekle yetinilmiştir. Mehmet ve Abdullah adlı iki şahit eşliğinde, dava gününden önce bir zaman vefat etmiş olan Hacı Hüseyin, Abdullah oğlu Siyavuş adlı kölesini şu sözlerle azat ettiğini şahitler de onaylamış ve Siyavuş ‘un azat olmasına karar verilmiştir:

“... hal-i hayatında ve kemal-i akl-ı sıhhatinde bizim huzurumuzda tedbir-i mutlak ile müdebber eyledi. Biz bu hususa bu veche üzere şahitleriz ve şehadet dahi ideriz....”

Aynı azatlık şekli, tarihin aynı olup sadece ayının Safer yerine Rebiülevvel olduğu hükümde de göze çarpmaktadır. Bu sefer köle sahibinin önceden yaşadığı mahallesi ismi el-Hac Musa Mahallesi denilerek belirtilmiştir. Burada da Mehmet ve Yusuf adlı iki şahit bulunmaktadır. Köle sahibi burada da hacı olup ismi Murat’tır. Kölesi Abdullah oğlu Şahin, yukarıda değinildiği şekilde özgürlüğüne kavuşmuştur.

Burada dikkat çeken bir nokta, tedbir ile kölelerini azat eden sahiplerin hacı olmasıdır. Burada sevap işleme eğiliminin daha ağır bastığı görülmektedir. Kutsal mekânlara gitmek veya daha önce gitmiş bulunmak, kişilerde günaha girme korkusunu ve buna paralel olarak sevap kazanma isteğini arttırmaktadır. Hacı Hüseyin ve Hacı Murat’ta da buna benzer bir durum gözlenmektedir.

3.b. Kölelerin Fiziksel Özellikleri ve Kökenleri

Aşağıdaki tabloda kölelerin cinsiyet ve kökenlerine dair bilgiler bulunmaktadır.

Etnik Gruplar	Köle sayısı	
	Erkek	Kadın
Rus	7	6
Macar	2	1
Gürcü	2	-
Acem	1	1
Rum	1	1
Eflak	-	1
Hırvat	-	1
Arab	1	-
Belirsiz (Harfiyetü'l-asıl)	3	5

Tablo 2: Sicillere göre Rusçuk’ta bulunan kölelerin etnik kökenleri ve sayıları:

Söz konusu mahkeme kayıtlarının verdiği bilgiler ışığında söylenebilir ki; kadın ve erkek köleler arasında niceliksel anlamda fark yoktur. Küçük bir oranla erkek köleler daha fazladır. Hatta bu durumun da bir istisnası, etnik kökenleri bilinmeyen, “harfiyetü’l-asıl” denilen kölelerden kadınların daha fazla oluşudur. Bu durum göstermektedir ki; köleler, hem ev içi ve hem de ev dışındaki işlerde çalıştırmak için kullanılmıştır. Ayrıca dikkat çeken bir diğer nokta, Rus asıllı kölelerin en büyük paya sahip oluşudur. Bu durum, Rusya ile olan ve 17. Yüzyıl boyunca devam eden, Tatarların, Rus ve Polonya topraklarına yaptıkları akınlarla esir almaları ve bu esirleri Osmanlı ülkesinde satmalarından kaynaklanmaktadır (İnalçık 2003: 137).

Köle sahibi olma konusunda cinsiyet farkı gözetilmemiştir. Kadınlar da -şayet ekonomik güçleri varsa- köle, özellikle cariye yani kadın köle daha çok olmak üzere, almışlardır. Çalışmaya kaynaklık eden belgelerden beş tanesi kadın köle sahiplerinin kölelerini azat etmesi ile ilgilidir. Sadece bir tane hükümdede kadın köle sahiplerinden birinin kölesinin cinsiyeti erkektir. Şaban kızı Fatma adlı köle sahibinin Abdullah oğlu Hüseyin adlı, şabb¹⁰, uzun boylu, açık kaşlı, sarı ela gözlü, sarışın, Müslüman ve Hırvat asıllı kölesi vardır. Diğer bir hüküm ise Piyale kızı Meryem adlı köle sahibinin Abdullah kızı Gelbun adlı cariyesini azat etmesi ile ilgilidir. Gelbun, orta boylu, açık kaşlı, görk gözlü ve Rus asıllı olup Müslüman’dır.

Kölelerin alınıp satılırken birbirleriyle karışmamaları ve bir mal olarak görüldükleri için fiziksel özellikleri en küçük bir ayrıntısına kadar kaydedilmiştir. Bir tedbir hüccetinde Abdullah oğlu Siyavuş adlı kölenin fiziksel özellikleri parmağının durumu dâhil yazılmıştır:

“... Siyavuş bin Abdullah ela gözlü orta boylu açık kaşlı sarı saçlı sağ elin orta barmağı mecruh Rumiü’l-asl abd-i memlükü idi...”

Cinsiyet farkı olmaksızın kölelerin çoğunun sarışın olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü çoğu Rus asıllıdır. İçlerinde Hırvat ve Macar olan da vardır.

Diğer bir husus köle ve cariyelerin babalarının hepsinin adının “Abdullah” oluşudur. Kölelerin çoğu başlangıçta gayr-i Müslim iken daha sonra Müslüman oluyorlardı. Osmanlı toplumunda din değiştirme konusunda bir zorlama olmamasına rağmen yaşadığı toplumun genel havasına uyum sağlama ihtiyacı, toplumda yaşayan her kesime olduğu gibi, kölelerde de vardı. Böylece Müslüman olan köleler, bir Müslüman adı alıyorlardı. Müslüman adı alan bir kimse- nin, babasının Müslüman olmayan bir adla anılması hoş karşılanmadığından ve

¹⁰ Kölenin genç olduğunu vurgulamak için kullanılmış bir kelimedir. Yani “delikanlı” anlamına gelmektedir.

bu babaya bir Müslüman adı vermenin hiçbir anlamı olmadığından herkes Allah'ın kulu olduğu için, baba adı yerine Arapça bir kelime olan "Abdullah" adı veriliyordu.¹¹ Adı bu şekilde geçen kişiler ya azatlı ya da fiilen köle idiler (Sahillioğlu 1979: 84).

Bu durum kölelerin kendi isimleri için de paralel bir gelişme göstermektedir. Daha önce değinildiği gibi Müslüman olan gayr-i Müslim köleler, din değiştirdikten sonra Müslüman bir ad almaktaydılar. 3 numaralı tabloda da bu durumu gözlemlemekteyiz. Ad değiştirme, eskiden beri tüm dinler için uygulanan bir gelenektir. İsimler aynı zamanda yaşanan toplumu ve kültürü de temsil etmektedir. İslam uygarlığının en zengin timsallerinden biri olan Osmanlı Devleti'nde de yaşayanların adları onların kimlikleri hakkında önemli ipuçları vermektedir. Fakat diğer yandan Nasrutan, Hihok gibi Müslüman kökenli olmayan adlar da vardır.

Kölelerin Adları	
Erkek	Kadın
Ahmed	Gelbun (3 hükümde)
Ebubekir	Raziye
Yusuf (2 hükümde)	Saniye
Bilal	Zülale
İvaz (2 hükümde)	Hihok
Hüseyin	Emine
Ali	Ferzane
Şahin (4 hükümde)	Gülbeyaz ¹²
Siyavuş	Nasrutan
Mehmed	Iyal
Süleyman	

Tablo 3: Kölelerin isimleri

3.c. Köle Sahipleri

Köle sahiplerinin ise çoğunlukla yüksek zümreden insanlar arasından, bazıların ise daha düşük ekonomik seviyede olduğunu görmekteyiz. Bunu isimlerinin başına getirilen sıfatlardan anlaşılmaktadır. Önemli mevkideki biri ya bir sıfatı hak eder ya da en azından isminin sonuna bir "Ağa" veya "Bey" unvanı alırdı. Bu devlette memur ya da ilmiyeden olmasına göre değişiklik arz eden bir durumdu. Denilebilir ki; Osmanlı Devleti'nde kişilerin isimleri yanun-

¹¹ Örnek: "...Şahin bin Abdullah..." gibi.

¹² Cariyenin vasıflarından biri de "bıkr" yani bakire olduğudur. Bunun yazılması özellikle dikkat çekicidir.

da bulunan unvan ve lakapları, onların konumları, toplumsal statüleri, meslekî durumları hakkında bilgi vermektedir. Sicil gibi resmî kayıtlarda, devlet görevlileri, unvan ve lakapların kullanılması konusunda titiz davranmışlardır (Yörük 2011: 290).

Ağa, Bey, Beşe, Çavuş, Emir, Sipahi gibi unvan ve lakaplar ehl-i örf (ehl-i seyf) grubundan ve Efendi, Şeyh, Mola, Halife gibi unvan ve lakapları kullananlar da ilmiye mensubundan idiler. (Yörük 2011: 291) Sicilde de köle sahiplerinin çoğunun unvanı yazılan önemli kişiler olduğu görülmektedir. Yine büyük bir çoğunluğunun da ehl-i örften olduğu tarafımızdan tespit edilmiştir. Örnekleri şöyle sıralanabilir:

“... dergah-ı ali kapucubaşısı iftiharü'l-emacid ve'l-ekarim İbrahim Ağa...”

“... Rusçu'ta hazinedar olan iftiharü'l-emacid ve'l-ayan Selim Ağa...”

“...Ruşçuk sakinlerinden eski Vidin Beyi kıdvetü'l-ümerai'l-kiram Mehmed Bey...”

Ayrıca bir köle sahibi de hem Rusçuk ileri gelenlerinden, yani ayanından ve hem de hacı olan “umdetü'l-ayan ve'l-eşbah el-Hac Mustafa Ağa bin el-Hac Mehmed” adlı kişidir. Sicillerde hem hacı olup hem de köle sahibi olan başka kişilere de rastlanmaktadır. Ayrıca “çelebi” ve “bey” lakapları da kullanılmıştır. Bu iki lakabın da kullanım alanı çeşitlilik arz etmektedir. İlgili sicilde, iki lakap, kişilerin toplumsal olarak ayrıcalıklı konumlarını vurgulamak ve kendilerine toplumda seçkin bir pozisyon vermek amacı ile kullanılmıştır.

Aşağıdaki tabloda ise köle sahiplerinin yaşadığı mahalle veya köyler gösterilmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere kentli kesimde daha yaygındır. Çünkü köle sahibi olmak ekonomik açıdan külfetli olan bir durumdur. Bu sebeple kentlerde köylere oranla daha çok köle sahibi ve köle mevcuttur. Ayrıca köylerde kölelerin olması bize bu kişilerin hayvancılık ya da tarım alanında da çalıştırıldıklarını göstermektedir. Bu kişilerin sayıları da yedidir.

Köle Sahiplerinin Bulunduğu			
Mahalle Adı	Sayısı	Köy Adı	Sayısı
Cami-i Atik	6	Gaziciler	1
Kara Mustafa	6	Bey Alanı	1
Arık Ramazan	4	Tetova	1
Faik	2	Sarı Sinanlı	1
Cami-i Cedid	1	Ustaviçe	1
El-Hac Musa	1	Koroşova	1
Mahmud Voyvoda	1	Senova	1

Tablo 4: Köle sahiplerinin yaşadığı yerler

3.d. Diğer Davalar:

H. 23 Şevval 1093/ M. 25 Ekim 1682 tarihli hüküm Abdullah kızı Rus asıllı ve bıkır (bakire) cariyenin hürlüğüne ispatlama ve kazanma davasıdır. Gülbeyaz adlı cariyenin sahibi, Arık Ramazan Mahallesi sakinlerinden Durmuş kızı Halime mahkemeden önce ölmüştür ve veraseti büyük kızları Rabia ve Fatma ile erkek kardeşleri oğlu Ali Bey'e geçmiştir. Gülbeyaz, mahkemede Halime'nin kendisine hürlüğüne verdiğini, buna rağmen varislerin Gülbeyaz'ın cariyelik durumunun devam ettiğini savunduklarını iddia etmektedir. Kadı, bu iddia üzerine Gülbeyaz'dan şahit istemektedir. Ramazan oğlu Hacı İbrahim ve Kudred oğlu İstadoyi Gülbeyaz'ın hür olduğu yönünde şahitlik yapmıştır. Kadı da şahitlerin şahitliğini kabul edip Gülbeyaz'ın hür olduğuna karar vermiştir.

Diğer bir hüküm de H. 26 Muharrem 1100/ M. 20 Kasım 1688 tarihli olup intihar eden köleyi anlatan hükümdür. Gaziciler köyünden bir grubun mahkemeye başvurusu sonucu ulaşılan bilgilere göre, Ahmet Sipahi adlı kişinin Abdullah oğlu Yusuf adında bir kölesi vardır. Yusuf, nedeni hiçbir zaman bilene-meyecek bir şekilde, köy içinde kalan Nasreddin ve Yılan Pınarı denen yerde kendini "beygir kantara"sı denilen bir aletle, armut ağacına asmıştır. Olayı aydınlatmak üzere Mevlana Ali Efendi adlı bir yetkili, günümüzdeki "olay yeri inceleme" ekibinin yaptığı işin bir benzerini yapmak üzere köye gönderilmiştir. Mevlana Ali Efendi'nin teşhisine göre köle, başkası tarafından darp edilmemiş ancak armut ağacında vefat etmiştir. İncelenen hükümlerin hiç birinde bunun benzeri bir durumla karşılaşılmamış olup bu olayın, kölenin kişiliği ile alakalı yani öznel bir durum olduğu söylenebilir.

H. 8 Ramazan 1109/ M 20 Mart 1698 tarihli hüküm ise firar eden bir kölenin hikayesidir. Edirne'de yaşayan Hacı Mehmet adlı kişinin kölesi iken firar eden Abdullah oğlu Şahin, daha sonra Seyyit Salih Çelebi'nin hizmetine girmiş ve ardından Erdel vilayetine gitmiş, orada üç ay kalmıştır. Daha sonra kendi rızasıyla darü'l-İslam'a gelmiş ve Salih Çelebi'nin hizmetine girmiştir. Salih Çelebi'den bu iddia üzerine şahit istenmiş, o da Mustafa oğlu Veli ve Kalender oğlu Hüseyin Beşe'yi şahit göstermiştir. Şahitler, Salih Çelebi'nin iddiasını doğrulamışlar ve mahkeme de Salih Çelebi'yi, Şahin'in sahibi olarak belirlemiştir.

SONUÇ

Ruşçuk kadı sicillerine dayanılarak meydana getirilen bu çalışmada, köleliğin başlangıcından itibaren tarihçesi verilip Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yeri belirtilmeye çalışılmıştır. Daha sonraki bölümde Osmanlı'nın Balkanlardaki önemli yerleşimlerinden biri olan Rusçuk'ta, 1657 ve 1698 yılları arasında ya-

şamış köleler ve köle sahipleri incelenmiştir. Buna göre Rusçuk'ta köleler, birçok farklı etnik kökene sahip olmaları yanında daha çok Rus kökenlidirler. Sayısal olarak kadın-erkek gibi bir ayrım yoktur. Yani köle ve kadın köle dediğimiz cariyeler nerdeyse eşit sayıdadır. Kölelerin hepsi de sonradan Müslüman olmuştur. Bunda ülkedeki genel temayülün ve bir gün özgür olma düşüncesinin etkili olduğu görülmüştür.

İncelenen sicillerde, kölelerin işlevsel olarak özelliklerindense bahsedilmemiştir. Örneğin çengi mi, rakkase mi bilinmemektedir. Sadece bir cariye için bakire demek olan "*bikr*", bir erkek köle içinse delikanlı demek olan "*şabb*" sıfatları kullanılmıştır.

Köle sahiplerinin kimlikleri üzerinde de durulmuş ve bu kişilerin genel olarak zengin zümreden oldukları gözlenmiştir. Köle sahipleri, kölelerini tarımsal faaliyetlerde ve daha çok da ev işlerinde kullanmışlardı. Kölelerden sadece birinin firar ettiği ve hatta daha sonradan kendi isteğiyle geri döndüğü ve sadece bir kölenin de kendini öldürdüğü düşünülürse, köleler –en azından tahammül edilir- iyi yaşam standartlarına sahip oldukları söylenebilir. Hatta bir köle sahibi, iki cariyesine de para ve birkaç nesne hibe etmiş, onların özgür olduktan sonraki durumlarını göz ardı etmemiştir.

İncelenen sicillerden çıkarılan diğer önemli bir husus da İslam hukukunun halk tarafından yerine getirilmeye çalışıldığı, bu hukukun koyduğu kuralara uyulup; köle azat etme tavsiyesinin yerine getirildiğidir. Çünkü hükümlerin nerdeyse hepsi köle azadı ve bunların içinde de büyük çoğunluğu İslam hukukunda "karşılıksız azat" denen kısım içerisinde yer almaktadır.

Sicillerde, tespit edilen diğer önemli bir nokta Müslüman olan Acem kökenli cariye ve köleler bulunmasıdır. Çünkü İslam hukukuna göre bir Müslüman köleleştirilemezdi. Fakat Osmanlılar İranlı Şii unsurları Müslüman olarak kabul edilmeyi hak etmeyen sapkınlar (rafızî) olarak gördüğünden bu kural gözetilmemiş ve dolayısıyla Rusçuk kadı sicillerinde Acem asıllı köle ve cariyelere de rastlanmıştır. ©

KAYNAKLAR

ABDURRAHMANOV, G.; ŞUKUROV, Ş. (1973), *Üzbek Tilining Tarihiy Sicilleri*,

NO: R-1-1067-1068

NO: R-2-1109-1110

NO: R-3-1093-1100

NO: R-4-1106-1109

Kitap ve Makaleler:

AYDIN, Mehmet Akif- HAMİDULLAH, Muhammed, (1988), "Köle", *DİA*, C. XXVI, Ankara, s. 237-246

ENGİN, Nihat (1988), "Osmanlılar'da Kölelik", *DİA*, C. XXVI, Ankara, s. 246-248

FAROQHI, Suraiya (2008), *Osmanlı Dünyası'nda Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

FENDOĞLU, Hasan Tahsin (1996), *İslam ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik Kamu Hukuku Açısından Mukayeseli Bir İnceleme*, İstanbul, Umud Matbaacılık

İNALCIK, Halil (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, c. I, İstanbul, Eren Yay.

İNALCIK, Halil (2003), *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul, Yapı Kredi Yay.

LADY MONTAGU (tarihsiz), *Türkiye Mektupları/1717-1718*, çev. Aysel Kurtuluş, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul

LENGELLE, Maurice (1993), *Kölelik*, Cep Üniversitesi, çev. Emine Su, İstanbul, İletişim Yay.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993), "Köle", *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, MEB Yay., İstanbul, s. 300-302

SAHİLLİOĞLU, Halil (1981) "On beşinci Yüzyılın Sonu ile On altıncı Yüzyılın Başında Bursa'da Kölelerin Sosyal ve Ekonomik Hayattaki Yeri", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1979-1980 Özel Sayısı, Ankara, s. 67-138

- SAK, İzzet (1987) "16. Ve 17. Yüzyıllarda Konya'da Kölelik Müessesesi", Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü, Konya
- ŞEN, Ömer (2007), *Osmanlı'da Köle Olmak: Esaretten Özgürlüğe Geçiş Süreci*, İstanbul, Kapı Yay.
- TAHİROĞLU, Bülent. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kölelik", <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/hukukmeczua/article/view/9263/8608>.
- UZUN, Efan (1998), "XV. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Kölelik", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, Ankara
- YÖRÜK, Saim (2011), "Çelebi Unvanı Hakkında Bir Değerlendirme", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, Ordu, s. 290-297
- ZILFI, Madeline. C. (1999), "Osmanlı'da Kölelik ve Erken Modern Zaman-da Kadın Köleler", *Osmanlı Ansiklopedisi, Toplum*, C. 5, Ankara, Yeni Türkiye Yay., s. 474-479.